
НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ПОСТАТІ ТРОХИМА ЗІНЬКІВСЬКОГО

Сидір Кіраль. "Апостол Молодої України: Трохим Зіньківський у контексті доби". – К.: Кит, 2002 – 322 с.

Становлення національного літературознавства засвідчує вироблення нових його основоположних підстав, які ґрунтуються на вітчизняних традиціях, сукупності даних наук не лише про художнє слово, а й на здобутках української та зарубіжної естетики, психології, філософії, народознавства і т. д. Отож, досліджуючи життя і творчість Т.Зіньківського, С.Кіраль виходить з такої системи наукових поглядів на його спадщину, яка дозволяє уникнути сліпого наслідування зарубіжних літературознавчих шкіл, ідей різного роду "дискурсів" тощо. Він відштовхується, насамперед, від національної природи художнього, публіцистичного та наукового мислення письменника і вченого, порушуваних у його творах проблем, їхнього ідейно-тематичного змісту, розвідок відомих науковців, зокрема — О.Кониського, Б.Грінченка, М.Сумцова, М.Тараненка, В.Скрипки, О.Ємця, А.Погрібного, Л.Костецької і виділяє в них те особливе, що визначає національну самобутність творчої особистості Т. Зіньківського. Саме це національно самобутнє кладеться дослідником в основу порівняльного вивчення тих чи інших явищ у його доробку, українській та світовій літературах, завдяки чому й визначається спільне і самобутнє в них, а значимість його творчості потрактовується як у суто національному плані, так і в плані загальнолюдських духовних цінностей. Праця С. Кіралья прочитується як новаторське дослідження, як свідчення послідовної, щирої і справді глибокої відданості її автора справі формування національних засад нашої науки про літературу, піднесення її на новий, якісно вищий рівень.

Багатогранність художньої, публіцистичної, наукової спадщини та літературно-громадської діяльності Т. Зіньківського, їхню долю С. Кіраль розглядає як закономірне відображення суперечностей не лише доби, в якій він жив, а й періоду тоталітарного комуністичного режиму. Таку закономірність він вбачає у постійній та поглибленій розробці Т.Зіньківським української національної ідеї як висхідного пункту його світогляду, життєвих принципів та ідеалів, життєвої позиції загалом, з одного боку, і спрямованості усіх заходів, за обставин бездержавності української нації, на знищення цієї ідеї, замовчування і цілковите забуття творчої спадщини талановитого письменника, публіциста і громадського діяча, викреслення її зі сторінок нашої історії, з книги нашої духовності, з другого. Таке протистояння, підкреслює дослідник, не зламало Т.Зіньківського. Більше того, воно викликало активні пошуки створення ним власної системи поглядів на історію української літератури та духовності загалом, оригінальне їх потрактування. Публіцист розумів національну ідею не лише як систему політичних, соціальних та історичних поглядів, а й як комплекс взаємопов'язаних з ними та ними взаємозумовлених уявлень про побутове, культурно-мистецьке життя нації, її духовний поступ і місце у світовій спільноті, що й викликало пошуків зацікавленість його життям і творчістю в наш час, час національного відродження України.

Виходячи з такої точки зору, С. Кіраль тим самим підводить до розуміння національної ідеї, як такої, що позбавлена насильницького спрямування, вузького підхо-

ду, заідеологізованості, догматизму. Навпаки, виражаючи природу національних явищ, такий підхід відкриває перед дослідником нові можливості прочитання цих явищ як закономірних у духовному поступі нації, ставить його перед необхідністю шукати свій, особливий погляд на них. Ґрунтовність висвітлених у монографії проблем переконливо засвідчує, що її авторові вдалося це зробити.

Так, в основу вивчення життєпису письменника С. Кіраль поклав не лише біографічний метод, тобто вивчення послідовного перебігу основних подій у житті та творчості, а, насамперед, духовно-історичні виміри, дошукуючись у побуті, навчанні, взаєминах, оточенні Т. Зіньківського джерел його життєвих принципів та ідеалів, формування життєвої позиції, становлення як письменника і громадянина. Удосконалюючи та поглиблюючи основоположні підстави такого вивчення, дослідник стверджує, що до розуміння необхідності осмислювати українську історію, літературу, культуру та духовність, національне буття загалом, як складові загальнолюдської історії та загальнолюдських цінностей, виходячи, насамперед, з їх національної самобутності, Т.Зіньківський дійшов внаслідок родинного виховання та обставин дитинства, які склали міцну основу для усвідомлення себе як українця. Цей чинник і став визначальним у житті та творчості майбутнього письменника, активного учасника національно-визвольних змагань другої половини ХІХ ст., формував його критичне ставлення до явищ дійсності, взаємини з іншими людьми, його життєву позицію загалом, визначив основний зміст його літературної, наукової та громадсько-політичної роботи.

На багатому фактичному матеріалі, часто віднайденому в архівах та приватних зібраннях, у книзі простежено, як Т. Зіньківський дбайливо плевав первні національної духовності, вбачаючи в них основу повсякденного буття свого сучасника зокрема та українського суспільства загалом. До того ж С.Кіраль уникає спрощеного, а надто — заідеологізованого потрактування цієї проблеми, а доводить, що Т. Зіньківський розумів її глибоко, в різних вимірах. Підстави національного буття для нього складали не лише побутові звичаї, народнопоетична творчість,

а й соціальний та політичний ріст свідомості широких верств українського суспільства, спрямований на розвиток національних традицій і вироблення на їхній основі нових форм національного буття, на утвердження нації у світовій спільноті як чинника її ідейного, духовного, соціального, політичного та історичного поступу.

Підкреслимо, що національно-духовний поступ С. Кіраль розглядає у єдності суперечностей, і це забезпечує його роботу від будь-яких упереджень. Скажімо, він наголошує, що національне прозріння Т.Зіньківського значною мірою зумовив наступ зросійщення. Характерне з цього погляду те, що в школі він почував себе “россом”, величався тим, що він представник Росії, такої великої і могутньої. Та згодом саме цей наступ викликав потребу зіставлення себе з іншими, а відтак приходило усвідомлення себе як якоїсь духовної самості, поглиблювалася зацікавленість усім рідним, українським. Не випадково Т. Зіньківський потім у розпачі скаже: “Боже мій! Я щиро бажаю просвіти рідному краюві, — але се хіба просвіта? Се змоскалювання нашого народу, це тим міцніша перепина справжній його освіті, се національна деморалізація, се люта кара над бідним краєм нашим” (с. 51).

Саме усвідомлення потреби обґрунтування особливостей національно-духовного поступу спонукала Т. Зіньківського до осмислення творчості Т. Шевченка західноєвропейською критикою та літературознавством, до порівняльного вивчення української літератури у її взаємозв'язках з літературами інших народів світу та ідейно-політичними суперечностями епохи як виявом національно-самобутніх основ утвердження українців не лише у складі російської імперії, а й на тлі міжнародних відносин. У взаємозв'язку всіх цих чинників С. Кіраль і формує певну закономірність як одну з основоположних підстав дослідження життя і творчості Т.Зіньківського.

Отже, визначальною проблемою своєї праці науковець робить зорієнтованість Т.Зіньківського на можливості художнього розвитку українського народу у його взаємозв'язках зі становленням західноєвропейської культури. Це дозволяє переглянути, уточнити і доповнити усталені оцінки і по-

гляди попередників на цю проблему, підійти до її розв'язання, виходячи з основоположних підстав свого дослідження.

Принцип повноти у висвітленні мистецького явища постає в рецензованій праці як ще одна закономірність і водночас як оновлення основоположних підстав сучасного українського літературознавства. Завдяки цьому творча особистість Т. Зіньківського постає широкомасштабно, у всій глибині та самобутності, розглядається вона не лише як складова національного літературного розвитку, а й як чинник європейського та світового виміру. Відтак, С. Кіраль цілком обґрунтовано ставить проблему не “впливів”, “запозичень” та “наслідувань”, а творчого розвитку Т. Зіньківським традицій зарубіжної літератури на українському національному ґрунті, внеску письменника у європейську та світову літературно-естетичну, філософську думку, європейський та світовий літературний розвиток.

На перший погляд, така постановка проблем комусь може видатися занадто претензійною, надто ж коли йдеться про Т. Зіньківського, забуту і малознану постать у нашій, культурі, до того ж не з таким уже й об'ємним літературним і науковим доробком. Але С. Кіраль нічого тут не перебільшує, не впадає у полон особистої прихильності, не наділяє явищ тими якостями, які їм не властиві. Справді-бо, ставлячи наголос на самостійності трактування спільних у світовій літературі сюжетів байок, Т. Зіньківський, як стверджує дослідник, дійшов переконливого висновку, що ані Є. Гребінка, ані П. Білецький-Носенко, ані Л. Глібов нічого не запозичували у І. Крилова, що першоджерелом їхніх байок були твори Езопа, “з якого запозичували всі байкарі (від давно покійних Федра і Лафонтена аж до сучасних йому І. Крилова та Л. Глібова)” (с. 139). Підставою такого твердження є той факт, що кожен з цих байкарів вніс мало свого, самостійного в розробку Езопових фабул. До того ж С. Кіраль досить вмотивовано доводить, що такі спостереження Т. Зіньківського ґрунтуються на глибокому знанні байкарської традиції у світовій літературі. Слід мати на увазі ще й те, що система поглядів Т. Зіньківського на становлення жанру байки в українській літературі ґрунтувалась і на врахуванні надбань націо-

нальної поетичної творчості. Тому С. Кіраль слушно виділяє у цій системі твердження про те, що життя і значення байки “Т. Зіньківський вбачав не так у класичній європейській канонічності, як у змісті та специфічних народнопоетичних формах його виявлення” (с. 143).

Заслуговує на увагу наголос С. Кірала на гостроті та злободенності порушуваних у художніх, публіцистичних, наукових творах та листах Т. Зіньківського проблем. Скажімо, в “Історичній казці” на прикладі трьох поколінь прозаїк показав, як руйнуються усталені віками підвалини козацьких родин. Основою цієї руйнації є нищення морально-етичних, духовних, побутових засад українського народу, витіснення з його повсякденного життя і свідомості цілісних і гуманних світоглядних уявлень і переконань, їхнього порядку, наслідком чого стають моральне падіння, виродження і озвіріння людини.

Оскільки творчість Т. Зіньківського досліджується у широких взаємозв'язках з ідейним рухом його доби, то тут слід було б виконати типологічні зіставлення “Історичної казки” Т. Зіньківського з такими творами, як, скажімо, “Запорожці” та “Хмари” І. Нечуя-Левицького, “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” Панаса Мирного та Івана Білика, “Старе гніздо й молоді птахи” В. Мови (Лиманського), тощо, адже історія падіння Івана Богоносця-Збродні багато в чому перегукується з їхнім ідейно-тематичним спрямуванням. Тоді зроблені автором висновки набрали б іще глибшої вмотивованості та більшої переконливості, а історія героя Т. Зіньківського ще виразніше окреслилась би як одна з національних трагедій того часу.

Націотворчий чинник лежить і в основі художнього новаторства Т. Зіньківського. Поглиблений психологізм, особлива увага до еволюційно-психологічного напрямку, національне світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світовираження і світоутвердження в художній прозі Т. Зіньківського крізь призму оповідача формували “замкнутість світу” — художній принцип, який, на думку дослідника, дав письменникові можливість “своє”, “вузьке” коло національних проблем спроектувати у світ проблем загальнолюдських і таким чином розглянути ці національні проблеми як

відображення національної картини світу, як осередок проблем людства. “Такий художній світогляд ще не мав свого категоріального визначення, та покладена в його основу ідея означала народження в українській літературі особливого творчого світовідчуття, де основне — відчуття причетності до епохи й розуміння її історичної логіки” (с. 199), — підсумовує автор, аналізуючи оповідання “Кудюю йти?” Саме такий самобутній шлях художнього освоєння дійсності й ставить Т. Зіньківського в один ряд із видатними письменниками інших народів, визначає його особне місце у світовій літературі.

З дослідження С. Кірала Т. Зіньківський постає як самобутній учений і філософ, який “створив власну філософію існування, вивівши її з багатьох джерел і спрямувавши на буття української людини” (с. 133). Знову ж таки, поставивши в центр уваги національну ідею як висхідну в публіцистичній та науковій спадщині цього діяча, С.Кіраль досліджує його погляди на шляхи становлення української нації. У статті “Молода Україна, її становище і шлях”, мовознавчих, фольклорно-етнографічних та інших працях і листах, полеміці зі своїми попередниками і сучасниками він сміливо порушував усталені на той час погляди, піддавав їх гострій критиці, чим і визначається його місце в розробці проблем націотворення. І в цьому випадку Т.Зіньківський залишається твердо переконаним, що Україна може і повинна вийти на світові обшири лише на власній національній основі, позбувшись колоніального ярма не лише в політиці, а й у побуті, науці, культурі, духовному житті загалом. Саме тому він і стверджував, що візантійське християнство негативно вплинуло на подальше становлення Русі, адже воно принесло з собою чужі, неприйнятні для нас деспотично-державницькі ідеї, які суперечили самій природі наших лагідних, людських звичаїв. Руйнівний характер мала для українців й ідея християнської першооснови нашої писемності та освіти, бо ж сьогодні їхні витoki небезпідставно додають ще у дохристиянській добі. Т.Зіньківський прозріливо відчував це, тому й порушував ці питання досить гостро. Він

також підкреслював, що ставлення Пушкіна й Лермонтова до народів Кавказу було пройняте шовіністичними ідеями, які визначали саму суть великодержавної політики російського царизму, такої спорідненої з триумфальною ходою кривавого християнського насильства й деспотизму. Саме тому, говориться в монографії, П. Куліш передбачав розпад Російської імперії і застерігав, що до того часу нам необхідно дійти зі сформованою національною свідомістю. Він, зокрема, вказував на інтелігенцію як на визначальний чинник здійснення цієї ідеї, тому й гостро критикував ту її частину, яка стала на шлях відкритої зради і пристосовництва, називаючи таку інтелігенцію сміттям, кураєм, посіяним московською рукою. Тому Т.Зіньківський виступив з гострою критикою теорії двох культур у кожній національній культурі, адже не існує нірізно Росії самодержавної і Росії демократичної, а політика національного гноблення, здійснювана державою, проводилась за “мовчазної” згоди низів. І це зовсім не означає, що Т.Зіньківський у такому разі був засліплений злобою щодо розв’язання проблем російсько-українських відносин. По-справжньому переконливо сприймається наведене С. Кіралем свідчення самого Т. Зіньківського: “Я ненавиджу не московський народ сам по собі як людей, але тих його провідців, що нищать нашу народність; навіть певніше: я ворог тій нелюдській, кривавій, варварській ідеї, що нею вони дишуть, що з нею поводяться, як вороги наші” (с. 254).

Як бачимо, зібраний і систематизований С. Кіралем матеріал дав йому можливість досить глибоко і всебічно розкрити зміст національної ідеї у Т.Зіньківського та показати її роль у суспільно-політичному житті того часу і значення для прийдешніх поколінь у розбудові незалежної української держави. Шкода лише, що С. Кіраль не розвинув її, зіставляючи погляди П.Куліша і Т.Зіньківського на українське козацтво та його місце в національній історії. Автор досить переконливо стверджує, що на протигагу П.Кулішеві в окремі періоди його життя і творчості Т. Зіньківський убачав в українському козацтві не розгнуждану, дику і руйнівну силу, а духовну, політичну і військову опору нації.

Саме тут і доречно було б підкреслити, що гуманні методи протистояння отій візантійсько-християнській деспотично-державницькій ідеї залишаються лише вигаданим, хибним і хворобливим уявленням, бо ж сам цей деспотизм викликав не еволюційний, а революційний спосіб протистояння йому. Тому критика П. Кулішем українського козацтва, твердження В. Щурата, Є.Маланюка, Є. Нахліка, що російські царі та турецькі султани в його розумінні є лиш ідеї, символи сильної держави, державного ладу, хоч і сприйнятливі в цілому, все ж таки потребують більшої уваги. Такі праці, як “Українство на літературних позовах з Московщиною” І.Нечуча-Левицького, “Мова і народність” О.Потебні та інші, написані в той самий час, що і статті Т. Зіньківського, схилиють до думки, що подібні ідеї П. Куліша в українському суспільстві сприймалися неоднозначно, а то й, під тиском реальних обставин і передчуття невтішного жорстокого майбутнього, зовсім відкидалися. Знову ж таки, введення названих праць та ідей в коло обговорюваних проблем дало б можливість дослідникові показати їхню картину в усій повноті та злободенності упродовж тривалого часу.

Не можна не зауважити авторові рецензованої праці й у невиправданому послуговуванні чужоземною лексикою. Наведемо кілька прикладів. На с. 174 він пише: “Поглиблений психологізм її (прози. — *О.В.*) вводить *реципієнта* у внутрішній стан оповідача, в його *екзистенцію*”, а на с. 183 читаємо: “На двох з половиною сторінках у широкоформатному зачині *наратор іден-*

тифікує себе як особу сільської *ментальності* й намагається стати на рівень свідомості своїх персонажів”. Чому б не подати усе це відповідно у такій редакції: “Поглиблений психологізм її вводить *того, хто сприймає*, у внутрішній стан оповідача, в його *буття*” і “На двох з половиною сторінках у широкоформатному зачині *оповідач співвідносить* себе як особу сільської *природи* і намагається стати на рівень свідомості своїх персонажів”. Як бачимо, усе тут ясно і зрозуміло, що й засвідчує однакові можливості української мови у порівнянні з чужоземними. Тож для чого послуговуватися чужим, коли є своє?

Та все-таки, попри ці та інші подібні зауваги, праця С. Кіраля “Апостол Молодої України: Трохим Зіньківський у контексті доби” — глибоко чесна і новаторська. Окрім того, що вона повертає із забуття ім’я одного з найталановитіших сподвижників національної ідеї, на підставі її аналізу вчений показав, що й сучасне українське літературознавство може і повинно оновити, розширити і поглибити проблематику досліджень та всю систему поглядів на українську літературу не лише як явище національного буття, а й як складову світового літературного розвитку. Цілком закономірно, що з огляду на це й саме літературознавство набирає яскраво вираженого національного змісту, окреслюючи тим самим своє місце, роль і значення у розвитку європейської та світової літературознавчої думки. Цим і визначається непересічне значення рецензованої монографії.

м.Суми

Олексій Вертії

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО ПОВІСТЕВУ ПРОЗУ МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО

Поліщук В. Повісті Михайла Старицького: Монографічне дослідження. — Черкаси: Брама, 2003. — 156 с.

Проза Михайла Старицького давно чекала на свого сумлінного дослідника. Дві монографічні студії Володимира Поліщука, видані окремими книжками¹, здається,

нарешті, поклали очікуванню край, заповнивши суттєву лакуну в нашій історико-літературній науці.

Великою мірою посприяло цьому комплексне вивчення прози письменника. Здійснені в праці (між іншим, інструментарієм традиційної вітчизняної методології)

¹ Крім рецензованої праці, див.: *Поліщук В.* Новелістика Михайла Старицького: Монографічне дослідження. — Черкаси: Брама, 2002. — 136 с.